

Mateusz Wyżga

SZLACHTA W KSIĘGACH ZMARŁYCH PARAFII GORZKÓW Z LAT 1727–1797

W Archiwum Diecezjalnym w Kielcach jest przechowywany zespół staropolskich ksiąg metrykalnych parafii Gorzków. To jedna z niewielu kolekcji tego typu źródła historycznego, sięgająca końca XVI wieku¹. Dlatego też zasługuje na uwagę, zwłaszcza że dotąd księgi te nie były poddane bardziej wnikliwej analizie². Dla historyka zajmującego się historią lokalną, a zwłaszcza przeszłością wsi pańszczyźnianej, źródło to stanowi cenne uzupełnienie wiadomości. Można na przykład odnaleźć informacje o właścicielach, dzierżawcach i administratorach majątków dworskich³. Warto nadmienić, że wspomniane archiwum jest w posiadaniu również ksiąg metrykalnych i kopii akt stanu cywilnego, a także szeregu innych materiałów parafii gorzkowskiej z XIX stulecia. Natomiast kwerenda w archiwum parafii Gorzków wykazała jedynie obecność nielicznych ksiąg metrykalnych z XIX wieku oraz kronikę parafii prowadzoną od kilkudziesięciu lat⁴. Zamierzeniem niniejszego artykułu jest prezentacja informacji, wydobytych z ksiąg zmarłych zachowanych z lat 1727–1797, o pogrzebach i pochówkach osób stanu szlacheckiego.

¹ Powszechne prowadzenie ksiąg ślubów i chrztów zostało zalecone podczas Soboru Trydenckiego w roku 1563 (dopiero potem nakazano również prowadzić księgi pogrzebów). W Polsce decyzje w sprawie rejestracji metrykalnej sankcjonowały decyzje synodów z lat 1579–1602 i na synodzie w Piotrkowie prymasa kardynała Bernarda Maciejowskiego (1607). Ostatnio na ten temat: C. K u k l o, *Staropolska rejestracja metrykalna ślubów, chrztów i pogrzebów w warsztacie badawczym historyka*, [w:] *Człowiek w teatrze świata. Studia o historii i kulturze dedykowane Profesorowi Stanisławowi Grzybowskiemu z okazji osiemdziesiątych urodzin*, red. B. Popiołek, Kraków 2010, s. 38–52.

² Przed laty zajął się nimi historyk-amator, ksiądz Jan Wiśniewski, *Historyczny opis kościołów, miast, zabytków i pamiątek w Pińczowskim, Skalbmierskim i Wiślickim*, Marjówka 1927, s. 67–70.

³ Por. M. Wyżga, *Księgi metrykalne parafii Wszystkich Świętych w Rudawie pod Krakowem, „Małopolska”*. R. 13: 2011, s. 165–188.

⁴ Księgi metrykalne ochrzczonych, zaślubionych oraz zmarłych miejscowe archiwum posiada od 1890 roku, a kronikę parafialną od 1936 roku; <http://diecezja.kielce.pl/parafia/szczegoly/57> (dostęp: 12 II 2012).

Gorzków to wieś usytuowana między Proszowicami a Koszycami, nieopodal starodawnego traktu handlowego idącego od Krakowa w kierunku Sandomierza. Okolica może się poszczycić ciągłym się nieprzerwanie od wieków średnich osadnictwem⁵. Jednak żyzne tereny sprzyjały osiedlaniu się już w czasach przedhistorycznych. Skłaniały ku temu korzystne warunki naturalne, takie jak żyzna gleba, bliskość cieków wodnych czy obszary leśne⁶.

Parafia pw. św. Małgorzaty Dziewicy i Męczennicy w Gorzkowie została założona w średniowieczu. Pierwsza informacja o kościele pochodzi z 1326 r.⁷ W okresie staropolskim składała się ona z 12 miejscowości, a to: Gorzków, Stojanowice, Kaczkowice, Nagórzany, Krzyszkowice, Przeczniów, Chruszczyna Wielka, Chruszczyna Mała, Plechów, Wojsławice, Donatkowice oraz wójtostwo Wielgus⁸. Parafia wchodziła w skład diecezji krakowskiej⁹. Stosunki własnościowe cechowała przewaga włości szlacheckich. Stojący do chwili obecnej kościół został wzniesiony w 1758 roku z fundacji Józefa Mieroszewskiego, właściciela wsi Gorzków i Plechów oraz burgrabiego zamku krakowskiego. Znamy opis świątyni z czasu, kiedy grzebano w jej wnętrzu zmarłych. Wedle wizytacji z 1783 roku w kościele znajdowało się kilka ołtarzy. Najbardziej okazały był ołtarz główny, snycerskiej roboty, malowany i pozłacany, gdzie na osobnych kondygnacjach widniały obrazy Jezusa Ukrzyżowanego i św. Małgorzaty. Drewniane cyboryum było pomalowane na kolor czerwony. Uwagę zwracała pozłacana monstrancja z promieniami, zwieńczona koroną z krzyżykiem i melchizedekiem, czyli uchwytem w kształcie półksiężyca do trzymania hostii. W prezbiterium, od strony „lekcji” (epistoły) znajdował się mały ołtarz w kolorze czerwonym, poświęcony św. Tekli (imię to jednak nie było popularne wśród imion chrzcielnych), gdzie widniała pozłacana figura świętej. Po obu stronach tarczy były usytuowane kolejne ołtarze. Pomalowany na niebiesko ołtarz św. Józefa na zasuwie posiadał wyobrażenie św. Antoniego i św. Jana

⁵ J. Laberschek, *Gorzków*, [w:] *Słownik historyczno-geograficzny województwa krakowskiego w średniowieczu*, Wrocław 1980–1986, cz. 1, s. 801–803.

⁶ *Plan odnowy miejscowości Plechów na lata 2010–2017*, Plechów 2010, s. 3–8.

⁷ J. Laberschek, *Gorzków*, op. cit.

⁸ Archiwum Kurii Metropolitarnej w Krakowie [dalej cyt. AMetr], AV 56, s. 899; *Rejestr poborowy województwa krakowskiego z roku 1629*, wyd. W. Domin [et al.], red. S. Inglot, Wrocław 1956, s. 107.

⁹ *Podziały kościelne województwa krakowskiego w końcu XVI wieku*, mapa, oprac. M. Piber-Zbieranowska, [w:] *Atlas Historyczny Polski. Województwo krakowskie w drugiej połowie XVI wieku*, Warszawa 2008. Obecnie do parafii Gorzków należą osady: Gorzków, Chruszczyna Mała, Chruszczyna Wielka, Donatkowice, Kaczkowice, Krzyszkowice, Łyczaków, Nagorzanki, Plechów, Plechówka, Stojanowice, Wielgus oraz Wojsławice. Obszar parafii zamieszkuje około 2500 wiernych; <http://diecezja.kielce.pl/parafia/szczegoly/57> (dostęp: 12 II 2012).

Chrzciela. Usytuowany obok ołtarz „Świętej Maryi Różańcowej” zawierał obraz Matki Boskiej Częstochowskiej. Ten malowany „w marmurek” ołtarz został ufundowany przez kolatora świątyni Józefa Mieroszewskiego i był pod opieką miejscowego bractwa różańcowego. Naprzeciw bocznych drzwi był usytuowany ostatni, piąty, „bardzo stary” ołtarz poświęcony św. Annie. Ołtarze św. Tekli i św. Anny zajmowały dość dużo miejsca¹⁰, przez co zostały usunięte z polecenia biskupa Michała Poniatowskiego. Na miejscu ołtarza św. Anny, pod chórem wykonano schowek na oleje święte oraz ustawiono kamienną chrzcielnicę. Zamykano ją na kłódkę, by ludność nie wybierała wody święconej do celów magicznych. Nadmienmy jeszcze, że jedyny w kościele feretron procesyjny miał w sobie wyobrażenie Najświętszej Maryi Panny¹¹. Przy zakrystii był usytuowany skarbiec kościelny, gdzie przechowywano precjoza. Całe wnętrze kościoła było pomalowane, ściany ozdabiało 6 obrazów i 14 stacji Drogi Krzyżowej, którą zakupiono w 1760 roku. Wierni w czasie nabożeństwa zasiadali w 15 dębowych ławkach większych i 4 mniejszych. Były to ozdobne meble. Spowiadano w jednym, starym konfesjonale¹².

XVIII-wieczny kościół parafialny w Gorzkowie. Fot. M. Wyżga

¹⁰ Z pewnością pomieszczenie się w kościele wiernych nie było łatwe. W 1782 roku parafia liczyła około 1500 osób, a do spowiedzi wielkanocnej w 1783 roku przystąpiły 963 osoby (w 1664 roku do komunii wielkanocnej przystąpiło 690 parafian). W 1791 roku na odpust św. Małgorzaty wypowiadało się 306 osób. W 1782 roku udzielono 62 chrztów, 6 ślubów oraz 47 pogrzebów; AMetr, AV 56, s. 899.

¹¹ AMetr, AV 8, s. 283.

¹² AMetr, AV 56, s. 899 i nn.

Jak już była mowa, rejestracja metrykalna w parafii gorzkowskiej została zaprowadzona wcześniej. Metryki ślubów rejestrowano od 20 czerwca 1595 roku, zaś metryki chrztów od 11 grudnia 1595 roku. Księgi pogrzbów posiadamy dopiero od lutego 1727 roku, co jednak jest powszechne dla większości parafii¹³. O samym prowadzeniu ksiąg dowiadujemy się z protokołów powizytacyjnych. Wiadomo, że w 1598 roku zwrócono plebanowi uwagę na notowanie nazwisk nupturientów i ochrzczonych, a także faktu legalności urodzenia¹⁴. W 1610 roku zalecono trzymanie metryk w lepszym porządku i założenie nowych woluminów¹⁵. Osiem lat później wskazano, by metryk nie prowadzić w podziale na poszczególne wsie, ale wpisy kontynuować właściwymi seriami, tj. śluby i chrzty¹⁶. W 1629 roku wskazano, by koniecznie notować daty dzienne ochrzczonych, a w 1727 roku wizytator zalecił wprowadzać dzień i godzinę urodzenia dziecka¹⁷. Poza księgami metrykalnymi najważniejszym źródłem dla poznania ludności parafii Gorzków, a zwłaszcza struktury rodzinnych gospodarstw domowych i stanu zaludnienia jest spis ludności z grudnia 1791 roku. Spis zachował się w stanie zdekompletowanym. Część stron została później wydarta, a na środku zabytku widnieje ślad po wylanym płynie, co znacznie utrudnia odczytanie¹⁸.

Osiemnastowieczna rejestracja zmarłych w parafii gorzkowskiej znajduje się w dwóch tomach, prowadzonych w latach 1727–1791 oraz 1791–1797. Początkowo formularz wprowadzanych informacji nie był stały, co uległo zmianie po wizytacji Michała Kunickiego w 1727 roku. Wpisy przyjęły zrutyinizowaną formułę (data, imię i nazwisko zmarłego, wiek, miejscowość, spowiedź i namaszczenie, ewentualnie przyczyna śmierci). Wiadomo, że rejestry zmarłych próbowano w Gorzkowie zaprowadzić wcześniej. Na końcu księgi ślubów i chrztów z lat 1594–1626 znajduje się tytuł *Katalog zmarłych kościoła parafialnego Gorzków w roku pańskim 1673...*, ale miejsce pod nim nie zostało wypełnione¹⁹. Zmarłych prawdopodobnie notowano jeszcze w 1699 (mamy z tego czasu mylny wpis do księgi ślubów o kilku pogrzebach)²⁰. Na uwagę zwraca fakt, że w omawianej parafii prawie nie notowano jakże

¹³ AMetr, AV 56, s. 909–911

¹⁴ AMetr, AVCap 10, s. 203.

¹⁵ AMetr, AVCap28, s. 34.

¹⁶ AMetr, AVCap 41, s. 111.

¹⁷ AMetr, AV Cap 42, s. 90 v.; AVCap 61, s. 155.

¹⁸ Archiwum Narodowe w Krakowie [dalej cyt. ANKr], sygn. 29/30/50–8, s. 481–512. Rękopis ma formę staropolskiej dutki sądowej (ok. 25/40 cm). Nadto zachował się rejestr metryk ślubów, chrztów i pogrzbów za rok 1791.

¹⁹ Archiwum Diecezjalne w Kielcach [dalej cyt. ADKiel], Parafia Gorzków, Księga ślubów i chrztów 1594–1628, s. 159.

²⁰ Ibidem, s. 235.

licznych w tamtym czasie zgonów dzieci. Najmłodsze wpisywane osoby to 15-latkowie. Sytuacja ta uległa zmianie dopiero w ostatnich latach Rzeczypospolitej szlacheckiej.

Zestawione poniżej informacje o pogrzebach i pochówkach szlachty w kościele gorzkowskim nie są kompletne, gdyż spożytkowany materiał źródłowy ma luki w ciągłości zapisów²¹. Tym niemniej posiada znaczną wartość informacyjną. W zestawieniu został przyjęty układ geograficzno-chronologiczny. Nazwiska zostały podane w podziale na miejscowości, z których dana osoba się wywodziła. Dalej zamieszczono predykat stanowy zmarłego (*nobilis*, *generosus*, *magnificus*) i inne informacje, jakie ksiądz zanotował w księdze. Przeważają noty o dacie śmierci, rzadziej o godzinie i okolicznościach zgonu. Regularnie uwzględniano miejsce pochówku.

Chruszczyna Mała

S t a n i s z e w s k i Marcin (63 lata), *magnificus*, zaopatrzony, pochowany w kościele Reformatów w Krakowie (5 X 1787)²².

Chruszczyna Wielka

B o ż e c k a Elżbieta (68), *generosa*, wdowa, pochowana na cmentarzu od zachodu (1791)²³.

Donatkowice

G r z y b o w s k i Stanisław, *generosus dominus*, namaszczenie i śmierć w Donatkowicach, pochówek w kościele Reformatów w Krakowie (26 XI 1739)²⁴.

T r ę b e c k a Teresa, *magnifica*, właścicielka wsi, pochówek w kościele Reformatów w Krakowie (7 IV 1742)²⁵.

T r ę b e c k i Aleksander (64), *magnificus*, zmarł pół godziny przed południem (16 II 1758)²⁶.

C z a r n e k Stanisław (10), *magnificus*, zaopatrzony, pochowany w kościele w Gorzkowie przed ołtarzem św. Tekli (15 IX 1765)²⁷.

C z a r n e c (Czarnek) Ignacy (50) zaopatrzony, pochowany w kościele św. Barbary przy Małym Rynku w Krakowie (4 IIII 1775)²⁸.

²¹ O wadliwości rejestracji metrykalnej doby przedrozbiorowej zob.: I. G i e y s z t o r o w a, *Niebezpieczeństwa metodyczne polskich badań metrykalnych XVII–XVIII wieku*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, 19: 1971, nr 4, s. 557–603.

²² ADKiel, Księga zmarłych 1727–1791 [dalej cyt. Zm 1], s. 126.

²³ Zm 1, s. 121.

²⁴ Zm 1, s. 182.

²⁵ Zm 1, s. 180.

²⁶ Zm 1, s. 161.

²⁷ Zm 1, s. 151.

²⁸ Zm 1, s. 134.

C z a r n k o w a Marianna (50), nie zapisano przy jej nazwisku predykatu stanowego, zaopatrzona, pochowana w kościele w Gorzkowie w rogu za ołtarzem św. Tekli, w pobliżu chóru organowego (22 VII 1776)²⁹.

S t r a d o m s k i Franciszek (44), *generosus*, zaopatrzony, pochowany w kościele w Gorzkowie pod chórem, od strony zachodniej (28 V 1780)³⁰.

S t r a d o m s k a Justyna (17), *generosa*, zaopatrzona, pochowana w kościele w Gorzkowie przy głównych wrotach. Zmarła wskutek powikłań okołoporodowych (9 IV 1790)³¹.

G r a b o w s k i Piotr (44), *generosus*, ekonom dworski, pochowany po wschodniej stronie cmentarza przykościelnego w Gorzkowie (15 III 1791)³².

S o k u l s k i Antoni (8), syn Stanisława i Praxedii (?) z Trembeckich, właścicieli części Donatkowic o nazwie Szeszelów, pochowany w kościele w Gorzkowie (19 III 1794)³³.

Gorzków

W y c z a ł k o w s k a Franciszka (65), *generosa*, zmarła na plebanii w Gorzkowie, pochowana w kościele Reformatów w Krakowie (3 V 1777)³⁴.

Krzyszkowice

K u c h a r s k i Gabriel, administrator Krzyszkowic, pochowany obok wielkich wrót kościoła w Gorzkowie (8 VI 1735)³⁵.

C z a j k o w s k i Wojciech (26), administrator dóbr Gorzków, pochowany od wschodu na cmentarzu przykościelnym (9 V 1768)³⁶.

S t a j a w s k a Agnieszka (70), *generosa*, zaopatrzona, pochowana w kościele kolegiackim w Skalbmierzu (19 III 1779)³⁷.

M i c h a ł c z e w s k i Józef (60), *generosus*, zaopatrzony, pochowany w kościele Reformatów w Krakowie (23 I 1779)³⁸.

D u n i n Anzelm Teofil (2 miesiące), syn Jana Kantego i Salomei z Michalczewskich, pochowany na cmentarzu przykościelnym od strony północnej (1792)³⁹.

D u n i n Stanisław (2), zapewne brat ww., pochowany na środku kościoła (1793)⁴⁰.

²⁹ Zm 1, s. 140.

³⁰ Zm 1, s. 134.

³¹ Zm 1, s. 122.

³² Ibidem, *Księga zmarłych 1791–1797* [dalej cyt. Zm 2], s. 5.

³³ Zm 2, s. 16.

³⁴ Zm 1, s. 139.

³⁵ Zm 1, s. 187.

³⁶ Zm 1, s. 148.

³⁷ Zm 1, s. 136.

³⁸ Zm 1, s. 136.

³⁹ Zm 2, s. 9.

⁴⁰ Zm 2, s. 13.

Michalczewska Marianna (18), *magnifica domina*, zmarła „w trudnych warunkach”, pochowana w kościele w Gorzkowie, przy ołtarzu Matki Boskiej (1 X 1792)⁴¹.

Dunin Salomea z Michalczewskich (23), *magnifica domina*, zaopatrzona, pochowana w kościele Reformatów w Krakowie (24 II 1793)⁴².

Nagórzanki

Dębiński Stefan, konwertyta z wyznania protestanckiego, pochowany w kościele w Gorzkowie (V 1730)⁴³.

Kotkowska Katarzyna (15), *generosa* (28 V 1743)⁴⁴.

Kotkowski Józef (75), *generosus*, właściciel wsi, po zaopatrzeniu zmarł we dworze, pochowany w kościele w Gorzkowie przed ołtarzem Najświętszej Maryi Panny, między filarami (10 XII 1771)⁴⁵.

Plechów

Ujejska Helena (80), *generosa*, zaopatrzona, zmarła we dworze w Plechowie, pochowana przy głównych wrotach kościoła w Gorzkowie (11 XII 1762)⁴⁶.

Pietracka Barbara (60), *generosa*, zaopatrzona, zmarła we dworze w Plechowie, pochowana przed głównymi wrotami kościoła w Gorzkowie (4 IX 1765)⁴⁷.

Porczanski Maciej (40), *generosus*, zaopatrzony, pochowany na cmentarzu przykościelnym w Gorzkowie od strony wschodniej (14 I 1772)⁴⁸.

Zielińska Katarzyna (42), *magnifica*, burgrabina zamku krakowskiego, zaopatrzona, pochowana na środku kościoła w Gorzkowie, w prezbiterium (25 XI 1787)⁴⁹.

Zinnicki Józef (68), administrator dóbr Plechów, pochowany na cmentarzu przykościelnym, od strony wschodniej (1794)⁵⁰.

Przyczniów

Ratlińska Elżbieta (żyła 4 miesiące), córka Wojciecha i Teresy Ratlińskich, pogrzebana na cmentarzu przykościelnym (1792)⁵¹.

⁴¹ Zm 2, s. 10.

⁴² Zm 2, s. 13.

⁴³ Zm 1, s. 192.

⁴⁴ Zm 1, s. 179.

⁴⁵ Zm 1, s. 145.

⁴⁶ Zm 1, s. 153.

⁴⁷ Zm 1, s. 151.

⁴⁸ Zm 1, s. 145.

⁴⁹ Przy notce wpisano: „NB” czyli *nota bene*; miało to zwracać uwagę wśród masy ostatnich zapisków; Zm 1, s. 124.

⁵⁰ Zm 2, s. 18.

⁵¹ Zm 2, s. 11.

Wojśławice

M o s z c z y ń s k a Joanna (23), *generosa*, zaopatrzona, pochowana w kościele w Gorzkowie między filarami, pod chórem (1 IX 1780)⁵².

C h r z ą s t o w s k a Marianna (56), *generosa*, zaopatrzona, pochowana w kościele w Gorzkowie od strony południowej, „w babincu pod churem” (20 III 1787)⁵³.

Z i e l i ń s k a Pelagia Rozalia (1), *magnifica*, zmarła w dworze w Wojśławicach, pochowana w kościele w Gorzkowie, od strony wschodniej (16 VIII 1791)⁵⁴.

W księgach zmarłych parafii Gorzków z lat 1727–1797 zarejestrowano w sumie 33 pogrzeby osób pochodzenia szlacheckiego. Byli to zarówno właściciele dóbr, jak i dzierżawcy i administratorzy, a także ich dzieci. Szczegółowo liczbę osób w podziale na poszczególne miejscowości prezentuje poniższa tabela.

Pogrzeby szlachty w parafii Gorzków
w latach 1727–1797 w podziale na miejscowości.

wieś	liczba pogrzebów
Donatkowice	10
Krzyszkowice	8
Plechów	5
Nagórzanki	3
Wojśławice	3
Chruszczyna Mała	1
Chruszczyna Wielka	1
Gorzków	1
Przyczniów	1

Źródło: Archiwum Diecezjalne w Kielcach, księgi zmarłych parafii Gorzków z lat 1727–1797, *passim*.

W podsumowaniu można zauważyć, że najwięcej pogrzebów szlachty w kościele gorzkowskim, jakie zarejestrowano w księgach zmarłych z lat 1727–1797, było w miejscowościach Donatkowice, Krzyszkowice i Plechów. Osady Nagórzanki i Wojśławice miały po trzy pogrzeby, a w pozostałych wsiach były to wydarzenia jednorazowe. W podziale na płeć było 17 mężczyzn i 16 kobiet, w tym 7 dzieci poniżej 16 roku życia. Wewnątrz świątyni pogrzebano 11 osób, głównie przed ołtarzami. Kolejne 9 osób spoczęło na cmentarzu przykościelnym, przeważnie w eksponowanym

⁵² Zm 1, s. 136.

⁵³ Zm 1, s. 126.

⁵⁴ Zm 2, s. 6.

miejsu nieopodal głównych wrót świątyni. Były to w większości dzieci i administratorzy. Natomiast co czwarty szlachcic został pochowany poza kościołem w Gorzkowie. Większość spoczęła w podziemiach krakowskiego kościoła oo. reformatów, a po jednej osobie w kościele św. Barbary w Krakowie i kościele w Skalbmierzu. Ta tendencja szlachty do pochówku w Krakowie, a zwłaszcza w kościele oo. reformatów jest widoczna również w innych, sąsiednich parafiach wiejskich. Stanowi to ciekawy przyczynek do poznania staropolskiej kultury funeralnej.

SUMMARY

Mateusz Wyżga

NOBILITY IN THE DEATH REGISTERS OF THE GORZKÓW
PARISH BETWEEN 1727 AND 1797

The registers of the Gorzków Parish are some of the oldest manuscript relicts of this kind which date back to the end of the 16th century and are kept in the Archdiocesan Archive of Kielce. The death registers mentioned in the article have been maintained since 1727. The Parish of Gorzków was established in the Middle Ages. In the Old Polish period, the parish consisted of 12 villages located on the fertile soil of the Proszowice land. The nobility estates were in the majority. The church, which stands up to this day, was built in 1758 by Józef Mieroszewski, the owner of the villages of Gorzków and Plechów. In the death registers of the Parish of Gorzków from 1727–1797, the total of 33 funerals of noble people were registered. They were both owners of properties, leaseholders, administrators and their children. Noblemen were buried in the church, at the cemetery near the church but also in other places, especially in the Church of the Reformed Franciscans in Kraków.

